

KOLERAEPIDEMIN 1834

Med speciellt fokus på Hajoms och Berghems
socknar, Marks härad

Jonny Olofsson, 2026
jonnyolof95@gmail.com

Innehåll

Inledning.....	2
Om sjukdomen kolera.....	2
Epidemin i landet.....	3
Dödsfall i kolera, 1834	4
Inledning.....	4
Dödsfall i kolera, Mark 1834.....	4
Dödsfall i kolera, Bollebygd 1834	5
Dödsfall i kolera, Veden 1834	5
Kommentarer till resultatet.....	5
Befarad koleraepidemi i Berghem och Hajom.....	7
Gällstämma tisdagen 6 september 1831.....	7
Sundhetsnämnden måndagen 19 september 1831.....	8
Gällstämma måndagen 3 oktober 1831	8
Sundhetsnämnden lördagen 15 oktober 1831	8
Sundhetsnämnden måndagen 11 augusti 1834.....	9
Sundhetsnämnden torsdagen 14 augusti 1834.....	9
Sundhetsnämnden måndagen 25 augusti 1834.....	10
Sockenstämma i Hajom måndagen 1 september 1834.....	10
Avslutande reflektioner	11

Inledning

Vid min läsning av gamla sockenstämmoprotokoll från spridda delar av Sjuhäradsbygden har jag haft ett visst fokus på Hajoms socken i Marks härad. En anledning till detta var att många av mina förfäder kom här ifrån. Det ger en extra krydda åt läsningen då man vet att någon av dessa kan dyka upp i protokollen.

Vid en genomgång av stämmoprotokoll¹ från 1700-talets förra hälft och framåt stötte jag för året 1831 på flera protokoll som handlade om hur man förberedde sig inför en fruktad koleraepidemi. Jag kände sedan tidigare till att en koleraepidemi drabbade landet 1834 och nu blev jag intresserad av att veta mer om denna och hur läget var på landsbygden.

Det framgår att man från statligt håll redan 1831 var medveten om att en epidemi var på väg och att myndigheter då gick ut med förhållningsregler som syftade till att man på lokalt håll skulle vidta förberedande åtgärder.

En läsning av dessa protokoll ger spännande inblickar i hur man i Hajom och Berghem organiserade sig och vilka åtgärder som genomfördes. Man kan ana att man många gånger upplevde att myndigheternas föreskrifter upplevdes som betungande och att man ibland sökte lättare lösningar och sköt åtgärder på framtiden.

I detta sammanhang beslöt jag att också kolla upp vad kyrkböckerna skrev om dödsfall i kolera. Här avgränsade jag mig till Marks, Bollebygds och Vedens härad, som jag tidigare intresserat mig för i min domboksforskning.

En sak som jag funnit speciellt intressant är att försöka jämföra de rekommendationer om förebyggande åtgärder och behandlingar som gällde då med dem som gäller idag. Man hade naturligtvis inte dagens kunskaper om hur smittan sprids och hur sjukdomen ska behandlas. Men genomfördes ändå åtgärder som även idag skulle anses bra? Och fanns det å andra sidan åtgärder som idag skulle anses olämpliga eller onödiga?

Om sjukdomen kolera

Kolera är en akut, smittsam diarrésjukdom orsakad av bakterien *Vibrio cholerae*, som sprids via förorenat vatten eller mat.

Människor är de enda bärarna av kolerabakterien. Bakterien hamnar i bärarens avföring och smittan sprids genom att denna förorenar vatten eller livsmedel.

¹ Vid protokollgenomgången har jag använt mig av Berghem KI:1 1755-1835 och Hajom KI:1 1835-1862. Berghems pastorat omfattade socknarna Berghem och Hajom där den senare var annexförsamling. För studiet av koleraepidemin har jag förutom protokoll från sockenstämmor i Hajom även nyttjat protokoll från möten som hölls gemensamt för de bägge socknarna – gällstämmor och möten med den 1831 inrättade sundhetsnämnden.

Det farligaste med sjukdomen är den stora vätskeförlusten som följer på kraftiga kräkningar och diarréer. Obehandlad kan vätskeförlusten leda till döden inom ett dygn efter sjukdomens utbrott.

Behandling består i första hand av rehydrering, dvs att man med vätskeersättningsmedel kompenserar för vätskeförlustens effekter. I svårare fall kan även antibiotika användas.

På 1830-talet visste man inte att smittan främst sprids genom förorenat vatten. En vändpunkt för förståelsen av kolerans smittspridning kom dock redan på 1850-talet. I samband med en koleraepidemi i London 1854 kunde läkaren John Snow, ibland kallad den första epidemiologen, i en undersökning slå fast att utbrottet berodde på att smittat avloppsvatten läckte in i en dricksvattenbrunn i Soho.

Epidemin i landet

Koleraepidemin kom från Indien och hade sedan 1831 härjat i Ryssland, mellersta Europa och Storbritannien. Till Norge kom den 1832.

Det första kända fallet i Sverige inträffade i Göteborg den 26 juli 1834 då sjömannen Anders Ryberg i Majorna insjuknade och dog kort därefter. Totalt dog 1870 personer i Göteborg innan epidemin avklingade i slutet av september.

Sjukdomen spreds snabbt genom landet och nådde bla Jönköping i början av augusti där var sjätte invånare dog. I Stockholm inträffade det första kända fallet den 19 augusti och i staden dog ca 3700 personer.

Dödsfall i kolera, 1834

Inledning

I det följande redovisas resultatet av en genomgång av kyrkoböcker i Marks, Bollebygds och Vedens härad. Syftet var att kartlägga antalet rapporterade dödsfall i kolera under den aktuella tiden.

Dödsfall i kolera, Mark 1834

Enligt kyrkböckerna för Marks häradsocknar avled totalt 42 personer av kolera. Tyvärr saknas uppgifter om dödsorsak i några socknar varför antalet dödsfall kan ha varit något större.

Tabell 1. Antal döda i kolera, Marks socknar 1834

Socken	Antal döda	Socken	Antal döda
Berghem	0	Kinnarumma	0
Fotskäl	ingen uppg.	Kungsäter	0
Fritsla	0	Seglora	0
Grimmared	0	Skephult	0
Gunnarsjö	5	Surteby	ingen uppg.
Hajom	0	Sätilla	19
Horred	5	Torestorp	0
Hyssna	0	Tostared	ingen uppg.
Istorp	0	Älekulla	3
Karl Gustav	ingen uppg.	Örby	10
Kattunga	ingen uppg.	Öxabäck	0
Kinna	0	Öxnevala	0

Tabell 2. Döda i kolera, gård och datum, Marks socknar 1834

Socken	Döda, gård, datum
Gunnarsjö	Joh. Andersson, Rösshult 8/8, Tore Andersson, Flahult 10/8, Maria Olofsdotter, Flahult 19/8, Edela Nilsson, Björkekullen 7/9
Horred	Johannes Larsson 8/8, Sara Larsdotter, Kärra 27/8, Anna Arvidsdotter, Kärra 29/8, Cajsa Svendsdotter, Lida 29/8, Britta Andersdotter, Tvåbäck 31/8
Sätilla	Magnus Svan, Tostekulla 29/8, Anders Svensson, Håvet 31/8, Engelbrekt Bengtsson, Håvet 1/9, Cathrina Magnidotter Svan, Tostekulla 1/9, Anders Hansson, Håvet 2/9, Anders Månsson, Håvet 2/9, Anders Torkilsson, Håvet 2/9, Anna Britta Månsson, Håvet 3/9, Anders Bengtsson, Håvet 3/9, Erik Svensson, Gäddebäckshult 5/9, Bengt Andersson, Gäddebäckshult 5/9, Johan Petersson, Håvet 5/9, Andreas Pettesson Lunnagården 5/9, Olena Börjesdotter, Bosgården 6/9, Börje Persson, Årnäs 10/9, Johannes Larsson Rätt, Årnäs 12/9, Jonas Persson, Årnäs 13/9, Andreas Larsson, Herrgunnesgård 16/10, Olof Andersson, Herrgunnesgården 18/10,
Älekulla	Nils Utter, Bostebygd 15/8, Abraham Nilsson, Bostebygd 20/8, Helena, Bostebygd 20/8
Örby	Andreas Eriksson, Ö Hed 18/8, Johannes Jeansson, Ö Hallsgården 20/8, Andreas Hansson, Ö Smedsgården 20/8, Petronella Olofsdotter, Örby Bosgård 23/8, Anna Stina Svendsdotter, Ö Hed 24/8, Sven Nilsson, Bosgården 24/8, Kerstin Abrahamsdotter, Kråseflaten 24/8, Anna Jacobsdotter, fd Statorp 26/8, Anders Larsson, Brunnsgården 5/9, Catharina Svendsdotter, Brunnsgården 6/9

Dödsfall i kolera, Bollebygd 1834

Tabell 3. Antal döda i kolera, Bollebygds socknar 1834

Socken	Antal döda	Mellan datum
Bollebygd	24	28/8 – 28/9
Björketorp	44	17/8 – 3/10
Töllsjö	1	29/8

Dödsfall i kolera, Veden 1834

Tabell 4. Antal döda i kolera, Vedens socknar 1834

Socken	Antal döda	Mellan datum
Borgstena	0	
Borås	40	22/8 – 10/11
Bredared	0	
Fristad	0	
Sandhult	0	
Torpa	8	18/8 – 17/9
Tämta	0	
Vänga	0	

Kommentarer till resultatet

De flesta av de redovisade socknarna klarade sig alltså utan att koleran skördade några dödsoffer. En rimlig förklaring till detta är väl att de låg ganska isolerat och hade få resande mellan sig och Göteborg.

De sanitära förhållandena med tillgång till rent vatten måste också ha varit mer gynnsamma på landsbygden jämfört med i städerna.

Några orter utmärker sig dock med ganska höga dödstal. Här kan man framförallt notera Sättila i Marks härad, Bollebygd och Björketorp i Bollebygds härad samt Borås stad.

Att Borås hade många fall är väl inte förvånande och det är frestande att försöka förklara Bollebygds och Björketorps höga dödstal med att dessa var vanliga genomgångssocknar för resande mellan Göteborg och Borås.

Vid den här tiden gick landsvägen till Borås genom Härryda, svängde söderut vid Härryda kyrka i riktning mot Hällingsjö, i stort följande dagens väg 156 sträckning. I Hällingsjö tog vägen av mot nordost mot Björketorp och Bollebygd.

När man tittar på Sätilas dödstal, där byn Håvet på vägen mellan Sätila och Björketorp utmärker sig, slås man av att dessa inträffar sent jämfört med de i Björketorp, Bollebygd och Borås. Detta skulle kunna tolkas som att smittan förts av resande från nordost, från Borås, Bollebygd och Björketorp.

En annan resväg från Göteborg gick genom Fjärås socken och följde Lygnerns norra sida. Några fall i Tostekulla och Årnäs indikerar att smittan även kommit den vägen.

Ovanstående resonemang får förstås tas med en nypa salt. Att bedöma smittvägar bara genom gårdars dödsfall är i högsta grad osäkert. Dels kan folk ha insjuknat och fört smittan vidare, men sedan tillfrisknat. Dels kan personer som angivits döda på en viss gård ha smittats någon annanstans.

Befarad koleraepidemi i Berghem och Hajom

Gällstämma tisdagen 6 september 1831

Första gången kolera omnämns i de aktuella källorna är vid en gällstämma i Berghem den 6 september 1831. Vid den här tiden var Johan Jacob Jacobsson (1775-1835) kyrkoherde i Berghems pastorat och det var han som var ordförande vid stämman.

Protokollet inleds på följande vis där det framgår att stämman hölls med anledning av en kunglig skrivelse som uppmanade till förberedelser inför en kommande epidemi.

Till underdånigste åttlydnad af Kong. Maj:ts Nådiga kungördse om hwad iagtagas bör i händelse farsoten Cholera skulle inom Riket yppas samt till följe af Konung. Resp. Befallningshafvandes derpå grundade och mig genom Consistorience meddelade skrifvelse, hade Pastor till i dag lagligen sammankallat gällborna till Allmän Gällstämma, för att höras öfwer de punkter, som ofwannämnde Circulair innehåller:

Skrivelsen refereras inte i protokollet och det är endast indirekt som man får reda på en del av de krav som myndigheterna ställde.

Ett konkret resultat av stämman var att ledamöter till en sundhetsnämnd valdes. Tre representanter för varje socken ingick:

A. Håkansson i Hattestad, riksdagsman och häradsdomare	Berghem
Jonas Andersson i Skoghem, nämndeman	Berghem
Lars Andersson i Hulatorp Skattegård, kyrkvärd	Berghem
Börje Jonasson i Nödinge Kullagård, åbo	Hajom
Sven Larsson d.y. i Hjorttorp Övergård, åbo	Hajom
Carl Bengtsson i Bårred, åbo	Hajom

När det gällde anskaffandet av mediciner, så konstaterade man att det i pastoratet inte fanns något apotek och man ville *icke nu gå i författning med sådane läkemedels anskaffande*. Man menade att medicinerna då kunde bli liggande obrukbara och *skulle måhända deras kraft och verkan vara försvunnen, då de en annan gång kunde behöfwas*.

Om behovet av sjukvårdskunniga personer konstaterades att det i pastoratet inte fanns *någre sådane personer, som äga kännedom och wana wid sjukdomars botande*.

Skrivelsen verkar också ha tagit upp behovet av lokala sjukhus. I protokollet sägs att *Gällborna woro icke böjda att gå i författning med uppbyggande af något sjukhus, hvadan Pastor jemte de närwarande medlemmarna af ofwanbemelte nu walde Sundhets Nämnd ock ansågo öfwerflödigt bestämma Localen för en sådan byggnad*.

Avseende rotar sägs det att *Hwad pastoratets indelande i Rotar med afseende på sjukwärden beträffar, så ansågo gällborna någon rubbning i den redan skedde Rote-indelningen icke vara nödvändig*.

Sundhetsnämnden måndagen 19 september 1831

Sundhetsnämndens första sammankomst hölls denna dag och föranleddes av ett cirkulärbrev från landshövdingeämbetet daterat 5 september. Dagen innan hade mötet utlysts från predikstolarna.

Nu behandlades frågan om sjukhus varvid man beslöt att Sven Larssons i Hjorttorps framhus skulle nyttjas mot att denne fick en fastställd ersättning. Man var dock inte förbundna att inköpa byggnaden om behovet inte uppkom. Avsikten var att framhuset skulle flyttas och uppföras på *Kullarne som äro belägne midt imellan bägge socknarne och afskillde från hemman och byar.*

Till biträde för läkare beslöt man att vidtala *några i detta afseende mäst skickelige ansedde personer*, nämligen Anders Carlsson vid Bårred, torparen Lars Svensson i Syltered Storegård och Andreas Björngren i Berghem.

Men hwad Sjukwaktare, Sköterskor, Sjuk- och Lik-bärare angår, så ansåg Sundhets Nämnden kunna hafwas fördrag med deras utwälljande till dess de behöfwat, då man hoppas att på dylika personer icke skall blifwa någon brist.

Gällstämma måndagen 3 oktober 1831

Avsikten med detta möte var att gällstämman skulle ges tillfälle att godkänna de åtgärder som sundhetsnämnden ditintills beslutat.

Av tidigare beslutade åtgärder vände man sig endast emot förslaget att till sjukstuga inköpa Sven Larssons framhus. Istället ansågs det lämpligare att en ny byggnad vid behov skulle uppföras varvid material skulle tillhandahållas av varje matlag.

Vid stämman närvarade de som biträden till läkare utsedda personerna – informatorn Anders Carlsson vid Bårred, torparen Lars Svensson i Syltered och Andreas Björngren på Bryneslätt. De lovade att mot arvode och om det behövdes *tillhandagå i alla de stycken, som de kunna och förstå eller erhålla underwisning om.*

Sundhetsnämnden lördagen 15 oktober 1831

Även detta möte föranleddes av ett cirkulärbrev från landshövdingeämbetet denna gång daterat 5 oktober.

Nämnden ansåg att alla de frågor som berördes i brevet hade blivit besvarade, dock med undantag av *medicamenters och rökelse-sakers anskaffande.*

Av denna anledning anslog man fem riksdaler från vardera socken för sådana inköp, *hwilket ansågs wara tillräckligt, hilst Pastoratet icke är wida aflägsset från Städer, där Behofwet lätteligen kan påfyllas, då omständigheterne sådant fordra.*

Man skulle börja med att upptaga en halv skilling av varje *communicant* (nattvardsgäst) för detta ändamål. Medlen skulle uppbäras av rotemästarna och lämnas till ledamoten i sundhetsnämnden, Sven Larsson.

Sundhetsnämnden måndagen 11 augusti 1834

Efter ett uppehåll om knappt tre år blev det denna dag dags för sundhetsnämnden att hålla ett nytt sammanträde. Det hade då gått drygt två veckor sedan det första utbrottet av kolera i Göteborg och som visats ovan hade dödsfall i grannsocknarna Gunnarsjö och Horred inträffat några dagar tidigare.

Man kan kanske föreställa sig en sammanbiten nämnd med dess ordförande pastor Jacobsson bänkade sig för att rådgöra om vad som skulle göras. Man hade nåtts av ett rykte om ett kolerautbrott i Göteborg och det gällde nu att vidta åtgärder man tidigare planerat för. Var man oroliga eller fanns röster som menade att det var långt till Göteborg och att man var skyddade i sin avsides belägna ort?

Protokollet berättar kort att man nu beslöt skicka en person till Varberg för inköp av mediciner och att köpen skulle bekostas av fattigkassan.

1. I anseende till i orten gängse och på sannolika skäl grundadt ryckte om cholera sjukdomens utbrott i Götheborgs stad och dess omgivning, hade Pastor till i dag sammankallat Sundhets Nämnden inom denna församling för att öfverlägga och rådgöra om preserverande medicamenters förskaffande från närmaste ännu obesmittade stad Samtelige ledamöterna woro wid tillfället närvarande och beslöto efter öfverläggning, det ene ledamoten Lars Andersson i Hulatorp Skatteg. skulle å församlingens vägnar genast företaga resa till Varberg i ändamål att inköpa behöflige och af läkare derstädes föreskrifne medicamenter och rökelser.

2. Som något sammanskott ännu ej här till hunnit göras, beslöts att af fattigcassan uttaga erforderlige penningar.

Sundhetsnämnden torsdagen 14 augusti 1834

Man hade nu nåtts av en officiell bekräftelse från landshövdingeämbetet om att ett kolerautbrott skett i Göteborg. Detta hade föranlett pastor Jacobsson att utlysa ett brådstörtat sammanträde med nämnden.

Mötet inleddes med att man gick igenom paragraferna 10 till 26 i den kungliga författningen från 1831. Omedelbart gällde det att varna församlingsmedlemmarna och därför skulle man kommande söndag från predikstolarna uppmana gällborna *att iakttaga måttlighet i mat och dryck, att hålla rent och snyggt i sina hus, att icke förtära andra födoämnen än de, som äro af fullgod och sund beskaffenhet samt att alldeles icke inom denna månads slut äta potäter eller andra icke fullmogna jordfruckter.*

Vidare beslöt man att *strängeligen förbjuda gällborna att mottaga eller i sina hus herrbergera kringvandrande främmande eller andra personer, som komma från smittad ort.*

Det konstaterades att *præservatilier* nu hade införskaffats från Varbergs apotek och det beslöts att utdelning av *rökelsesaker* skulle verkställas av Lars Andersson i Hulatorp och Sven Larsson i Hjorttorp. Varje rotemästare skulle infinna sig hos dessa och mot betalning, sex skilling per åbomatlag och tre skilling per torparematlag, mottaga rökelsesakerna. Övriga mediciner fanns, om de behövdes, att tillgå i Berghems prästgård.

Författningens instruktioner om inrättandet av någon form av sjukhus måste ha vållat nämnden huvudbry och i protokollet nämns med avseende på detta att *hvad de [författningens paragrafer] röra sjukhusinrättningen, som en absolut omöjlighet förbjudes denna ortens innewånare att härmed gå i författning, utan måste hvar och en vårda och sköta sina sjuke i egna hus.*

Slutligen beslöt man att i kungörelsen från predikstolarna *uppmåna gällborna att skyndsammast och vid ansvar genast hos pastor anmäla om tecken till ovanlig sjukdom skulle visa sig eller farsoten skulle befaras vara ankommen...*

Sundhetsnämnden måndagen 25 augusti 1834

Nu beslöt man att från predikstolarna kommande söndag varna *gällets innewånare från att företaga utvandringar eller resor till besmittade orter, samt att nu ett vite af 10 RD. B:co stadgas för en hvar, som ej åtlyder denna åtwarning.*

När det gällde begravningsplatser skulle för Berghems del *Tingslätterna* utnyttjas och för Hajoms del *Hagen väster om Kursered emellan Kroksdahl och mitt för Askersered*. Platserna skulle dock bara utnyttjas om utrymmet på kyrkogårdarna inte var tillräckligt.

Varje ledamot i nämnden skulle också *försöka anskaffa personer hvilka skulle handhafva och beledsaga de döda kropparna till deras grafvar*. Ledamöterna uppmanades att vid nästa möte redogöra för vilka personer som åtagit sig denna syssla.

Man beslöt också att kommande söndag välja uppsyningsmän för varje by, vars uppgift det skulle vara att övervaka renlighet och ordning.

Sockenstämma i Hajom måndagen 1 september 1834

Med anledning av ett beslut av sundhetsnämnden hade pastor Jacobsson till denna dag utlyst allmän sockenstämma vid vilken ledamoten av nämnden, Börje Andersson i Nödinge, var anmodad att sitta ordförande.

Man ändrade nu nämndens beslut om begravningsplats till att vara *Liderne väster om landsvägen mellan Hajum och Måsaberg*.

Stämman menade att det skulle krävas tre personer för att transportera lik till begravningsstället. Här åtog sig Anders Bengtsson i Hajom att mot en riksdalers ersättning för

varje lik jämte erhållande av *præserverande medicamenter* stå för detta och om möjligt anskaffa två ytterligare personer.

Dessa personer valdes som uppsyningsmän i respektive by:

- Arvid Jonsson i Mølnebacka
- Sven Gunnarsson i Kursered
- Olof Larsson i Friared
- Johan Andersson i Borred
- Abraham Larsson i Hjorttorp Hede
- Erik Nilsson i Hjorttorp Övergård
- Peter Pehrsson i Hajom Skattegård
- Erik Carlsson i Hede Fendriksgård
- Börje Andersson i Nödinge Haggård
- Erik Andersson i Mellby Landbogård

Förbudet mot att inköpa eller på annat sätt mottaga omogen frukt och att insläppa kringvandrande folk upprepades. Dessutom beslöt man om förbud att hämta bomullsgarn till vävning inom månadens utgång. Ett vite om 5 riksdaler stadgades för de som bröt mot förbuden. Böterna skulle uttagas av sexmännen och av dessa skulle 1/3 tillfalla angivaren och 2/3 kassan för medikamenter och avlöning av likbärare.

Vakter skulle utställas vid Kursered, Hjorttorp, Långelid och Mellby. Denna vakthållning avsågs inledas på tisdagen i den innevarande veckan och alla, såväl åboer som torpare och soldater skulle delta. Ombyte skulle ske varje dag klockan åtta på förmiddagen och ett vite stadgades för var och en som genom dryckenskap eller på annat sätt åsidosatte sin plikt.

Jag har inte hittat några efterföljande protokoll som behandlade koleran. Kanske hade man nåtts av rykten från Göteborg att epidemin ebbat ut så att man kunde andas ut.

Avslutande reflektioner

Både Hajom och Berghem verkar ju ha förskonats från några koleraangrepp men förmodligen berodde detta inte på de förbyggande åtgärderna som vidtogs utan på att socknarna låg avsides belägna från Göteborg och att man jämfört med städerna hade bra sanitära förhållanden.

För att undvika smittspridning rekommenderades att undvika resor och ta emot besökare från främmande orter, vilket väl låter som vettiga åtgärder. Likaså att hålla rent och snyggt i husen. Däremot känns rekommendationen om att undvika potatis inte relevant.

Tyvärr framgår det inte av protokollen vad för mediciner man anskaffade. Andra källor nämner att man på andra platser behandlade folk med brännvin, opium, speciella plåster, åderlåtning etc.

De omnämnda "rökelsesakerna" tyder väl på att man misstänkte att sjukdomen orsakades av dålig och skämd luft.

Det är lätt att betrakta gamla tiders läkekonst med ett milt överseende. Men när det gäller kolera så famlade man ju i mörker och det är kanske inte så konstigt att man försökte med många olika förebyggande åtgärder och medikamenter.